

УДК: 947.1.088(575.2) (043.3)

Курбанова Аида Абдурасуловна, окутуучу,
Ош технологиялык университети
E-mail: akurbanova02072011@gmail.com

1999-ЖЫЛДАГЫ БАТКЕН ОКУЯСЫНЫН КЕЛИП ЧЫГУУ СЕБЕПТЕРИ

Макалада 1999-жылдагы Баткен окуясы, келип чыгуу себептери жана окуялардын жүрүшү баяндалат.

Ачкыч сөздөр: Ислам экстремисттери, Баткен облусу, Зардалы, Коргон, терроризм, куралдуу кагылышуу, Ички иштер министри, Коргоо министри

Курбанова Аида Абдурасуловна, преподаватель,
Ошский технологический университет

ПРИЧИНА СОБЫТИЙ В БАТКЕНЕ В 1999 ГОДУ

В статье описаны события 1999 года в Баткене, их причины и ход событий.

Ключевые слова: Исламские экстремисты, Баткенской область, Зардалы, Коргон, терроризм, вооруженные конфликты, Министерство внутренних дел, Министерство Обороны.

Kurbanova Aida Abdurasulovna, lecturer,
Osh Technological University

REASON FOR EVENTS IN BATKEN IN 1999

The article describes the 1999 events in Batken, their causes and the course of events.

Key words: Islamic extremists, Batken region, Zardaly, Korgon, terrorism, armed conflicts, Ministry of Internal Affairs, Ministry of Defense.

Киришүү. Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгондон бери өзүнүн өнүгүү моделин тандоонун жаңы мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болду. Анын алдында адаттан тыш чечимдерди талап кылган татаал милдеттер турду. Алардын бири - республиканын улуттук коопсуздугун камсыз кылуу проблемасы болчу. 1999-жылдын 30-июлунда Кыргызстандын президенти А.Акаев биринчи жарым жылдыктын жыйынтыгына арналган маалымат жыйынын өткөргөн. РТРдин эфиринде ислам экстремизминин коркунучуна баа берүү тууралуу суроосуна ал мындай деп жооп берди: «Биринчиден, диний экстремизм Борбордук Азия чөлкөмү үчүн олуттуу көйгөй экенин белгилегим келет. Тынчсызданган жана дээрлик көзөмөлдөнбөгөн Ооганстан жакын жерде. Биз диний экстремизм менен терроризмдин ар кандай көрүнүштөрүн түп-тамырынан бери басышыбыз керек. Ал эми экстремисттердин аймактагы кырдаалды туруксуздаштыруусуна жол бербөө үчүн. Кыргызстан, Казакстан, Өзбекстан жана Тажикстан бул жаатта биргелешип иш координациялайт”... Таң калыштуусу, дал ушул күнү, 1999-жылдын 30-июлунда, жума күнү Кыргызстандын Ош облусундагы Жылуу-Суу ГЭСинин аймагында куралчан топ пайда болуп, Тажикстандын чек арасынан өтүп кетишкен.

Изилдөөнүн максаты: Баткен окуясы эгемендүү Кыргызстандын мамлекеттик аймактык бүтүндүгүнө шек келтирүү менен мамлекеттик коопсуздукка коркунуч келтирди. Кыргызстандын түштүгүндөгү бул окуя республиканын коргонуу жөндөмдүүлүгүн арттыруу ишинде чоң сабак болду. Мында республиканын куралдуу күчтөрүндөгү кемчиликтер, аскердик техниканын, курал-жарактын жетишсиздиги жана башка айкын көрүндү. Кыргызстандын түштүгүндөгү куралдуу кагылышуулар Кыргызстандын жалпы элинин биримдигинин, душманга каршы сокку уруу жөндөмдүүлүгүн сыноодон өткөрдү. Бул сыноо көз карандысыз Кыргыз Республикасынын эркин мамлекет катары өнүгүшүнө, чек ара коопсуздугун коздун карегиндей сактоого түрткү бергендигин ачып берүү - изилдөөнүн максатын түздү.

Изилдөөнүн усулдары: тарыхый-системалуулук усулу, статистикалык талдоо, социологиялык, тарыхый- салыштырма, усулдар колдонулду.

Зардалы жана Коргон калктуу конуштары Кыргызстанда пайда болгон Сох дарыясынын жогорку агымында жайгашкан, ал Кыргызстандын аймагындагы өзбек анклавды аркылуу өтүп, Өзбекстанга агып, Сырдарыяга куят. Кыргыз Республикасынын Баткен облусу аркылуу өткөн бул жол айылдагы согушчандардын негизги базасынын ортосундагы эң кыска жол болуп саналган. Диний экстремисттердин тобу мына ушул жол аркылуу басып киришип, Баткен районунда өздөрүнүн лагерлерин курган жана аларды чыңдоого аракет кылышкан. Өздөрүн Өзбек республикасынын мамлекеттик бийлигинин оппозициясыбыз деп эсептеген бандиттик топтор Кыргызстандын аймагын өздөрүнүн базасына айландыруу, тажрыйбасы жок жергиликтүү жаштардын башын айлантып өздөрүнө тартуу, алардан келечектеги баскынчыларды даярдоо максатын көздөшкөн.

Ислам экстремисттери Өзбекстанда террористтик жана диверсиялык акцияларды өткөрүү үчүн Кыргызстандын түштүгүндөгү Баткен облусунун аймагында плацдарм түзүү боюнча операцияны көптөн бери жана кылдат даярдашкан. Жердин рельефи алдын ала изилденип, маршруттар иштелип чыгып, зарыл документтер алынган. 1999-жылы май айында исламчылардын өкүлдөрү Коргон жана Зардалы айылдарынын жергиликтүү тургундары менен сүйлөшүп, алар мусулман динин коргоочулар, Өзбекстандын бийлигине каршы жана Кыргызстанга эч качан тийбей тургандыктарын билдиришкен. Согушкерлер жергиликтүү калкты алар тарапка өтүүгө үндөп, айрым адамдар тарабынан түшүнүүчүлүк байкалган. Ал эми бул алыскы айылдардын тургундарынын көбү тамак-аш сатуу менен күн көрүшчү. Исламчылар марттык менен төлөшкөн, доллар менен төлөшкөн. Өз максаттарына жетүү үчүн алар милициянын, райондук админ. Кызматкерлерин, ал жакта иштеген япондук төрт геологду жана карапайым адамдарды барымтага алышкан. Бир катар кыштактарды басып алууга үлгүрүшкөн. Динге жамынган террорчулардын бул аракети Кыргыз республикасынын Өкмөтү тарабынан мамлекеттин аймактык бүтүндүгүнө шек келтирүү катары бааланып, аларды талкалоо, республиканын чегинен сүрүп чыгуу жөнүндө чечим кабыл алган.

Региондук деңгээлдеги терроризмге каршы күрөштө Кыргызстанга «Шанхай бешилтигинин» келишимдерине ылайык Өзбекстан, Россия, Армения жана Казахстан аскердик-техникалык жактан көмөк көрсөтүштү. Кыргызстандык жоокерлер, ыктыярдуу аскердик топтор бандиттердин бирикмелерин талкалоодо күжүрмөндүктү көрсөтүшүп, айрымдары бул кармашта Ата Мекен үчүн курман болушту. Кыргызстандын түштүгүндөгү куралдуу кагылышуулар Кыргызстандын жалпы элинин биримдигинин, душманга каршы сокку уруу жөндөмдүүлүгүн сыноодон өткөрдү.

Республиканын көптөгөн жаштары Кыргызстандын бүтүндүгүн коргоо, бандиттик топторду талкалоо үчүн өз ыктыяры менен аттанышкан. Республиканын түштүгүндөгү баскынчылардан жапа чеккен элдерге, аскерлерге жардам берүүгө Кыргызстандын эли колунан келген жардамдарын көрсөтүштү. Кыргызстандын

түштүгүндөгү бул окуя республиканын коргонуу жөндөмдүүлүгүн арттыруу ишинде чоң сабак болгон. Мында республиканын куралдуу күчтөрүндөгү кемчиликтер, аскердик техниканын, курал-жарактын жетишсиздиги жана башка айкын көрүндү.

Кыргызстан Өкмөтү бул кемчиликтерге жеткиликтүү баа берип, тийиштүү чараларды көрө баштады. Куралдуу кагылышуулар болгон чөлкөмдүн стратегиялык жана социалдык-экономикалык маанисин эске алып, Кыргыз Республиканын Президенти А. Акаев 1999-жылы 13-октябрда Баткен облусун түзүү жөнүндөгү мыйзамга кол койду. Бул облуска Ош облусунун Баткен, Кадамжай, Лейлек райондору жана Кызылкыя шаары киргизилип, жаңы облустун борбору Баткен айылы болуп белгиленди. [3]

Ошол кездеги басма сөзгө чыккан маалыматтарга таянсак, бул куралдуу кагылыш 35ке жакын жараныбыздын өмүрүн алып, бир нечесин жарадар кылган. Куралчан адамдар кийинки жылы Өзбекстан тараптан Жалал-Абад облусуну Чаткал районуна кирип келишкен. 11-сентябрда ИИМдин атайын кызматы менен алардын ортосунда атышуу жүрүп, куралчандар толугу менен жок кылынган. Бул кармашта кыргыз милициясынын эки кызматкери: ага лейтенант Муратбек Туйтунов менен сержант Мирдин Түгөлбаев курман болгон.

Жыл сайын 26-октябрь күнү Баткен окуясында каза болгон жоокерлер Кыргызстандын бардык аймактарында эскерилет. Окуялардын журушу төмөндөгүдөй жүргөн.

- 1999-жылдын теке айынын (июль) 30унда Баткен облусунун Зардалы аймагында саны 17 чамалуу куралчан адамдар пайда болгон.

- 31инде Баткен районунун акими Абдырахман Маматалиев кырдаал тууралуу Бишкекке маалымат берген. Бул учурда куралчан адамдар Зардалынын жашоочуларынан тамак-аш сатып ала баштаган. Ошол кездеги ИИМ жанан МУКК белгисиз куралчандар менен байланыш түзүүгө аракет кылып, бирок натыйжа чыккан эмес.

- Баш оонанын (август) бсында аким Абдрахман Маматалиев, МУККнын райондук бөлүмүнүн кызматкери Бокоев жана Коргоо министрлигинин эки жоокери куралчан адамдардын лагерине сүйлөшүүгө жөнөп кетишкен. Бирок, андан майнап чыккан эмес. Аким жана МУКК кызматкерлери куралчандар тарабынан барымтага алынган.

Бул кабар борборго жетери менен Ички иштер министри Өмүрбек Кутуев, МУКК жетекчисинин орун басары Токон Мамытов, Коргоо министри Мырзакан Субанов Коопсуздук кеңешинин катчысы Эсен Топоев шашылыш түрдө Баткенге учуп барышкан.

- Баш оонанын 9унда күч түзүмдөрүнүн жана президенттик администрациянын жетекчиси Болот Жанузаков маалымат жыйын өткөрүп, куралчан адамдардын өздүгү аныкталбаганын билдирген. Бирок, ошол эле маалда орус тилдүү “Дело №” гезити куралчандардын башында Өзбекстандын ислам кыймылынын жетекси Тахир Юлдашев турганын, ал эми Кыргызстанда жүргөн топту Жума Намангани жетектерин жазып чыккан.

- 13-числодо барымтага алынган аким Абдрахман Маматалиев, МУКК кызматкери, майор Бокоев жана Коргоо министринин эки жоокери бошотулган. Так эмес маалыматтарга таянсак, кыргыз бийлиги аларды бошотуп алууга 50 миң акча сунуштаган. Ушундан кийин куралчандар Тажикстан аймагына жылган.

- 16сында Кыргызстан менен чектеш аймактын бир нече жерине бомба ташталган. Тажик бийлиги муну Өзбекстандын аба күчтөрүнөн көргөн. Бирок, өзбек тарап муну моюнга алган эмес.

- 18инде Кыргызстанга таандык эки вертолет Жылуу-Суу аймагынан жылып бараткан куралчандарга абадан сокку урган.

- 22синде Тажикстан тараптан 30га жакын куралчан адам кирип, Кожо-Ашкан менен Зардалы айылдарына басып алган. 23үндө алар Алтын-Жайлоодо чалгындоо иштерин

жүргүзүп жаткан 4 жапон геологун, тилмеч Өмүрбек Жанакеевди жана генерал Анарбек Шамкеевди барымтага алган.

- 23үнөн 24үнө караган түнү Алтын-Жылгага жакын жерде Ош облустук милициясынын атайын кошууну менен куралчандар ортосунда атышуу башталган. Бул кармаш 4 саатка созулуп, Баткен РИИБүсүнүн жетекчиси К. Султанов жарадар болгон.
- Баш оонанын 24үндө президент Аскар Акаев 1999-жылдын 11-августундагы бандалык күчтөрдү жок кылуу боюнча чыккан жарлыкты аткарбаганы үчүн генерал-полковник Мырзакан Субановду кызматтан алган. Коргоо министри болуп генерал Эсен Топоев дайындалган.
- 29-числодо Өзбекстандын аскер аба күчтөрү Алай районундагы Кара-Тейит айылына бомба таштаган. Натыйжада айылдын 3 тургуну каза таап, 10го жакын үйлөр бузулган. 118ге жакын ар кандай имараттар жараксыз абалга келген.
- Аяк оонанын (сентябрь) 13үндө жогорудагы окуяга байланыштуу президент Аскар Акаевдин буйругу менен Баткен району облус макамын алып, анын курамына Баткен, Лейлек Кадамжай райондору жана Кызыл-Кыя шаары киргизилген.
- Арадан эки ай өткөндөн кийин тогуздун айынын (октябрь) 25инде барымтадагы 4 жапон геологу тилмеч Ө. Жанакеев жана генерал А. Шамкеев туткундан бошотулган.

Адабияттар:

1. **Абытов, Б.К.** Mnenie.akipress.org / Баткен 1999 ж. Окуябы же согушпу?
2. **Өмүралиев, Н.** “Утро Бишкека” “Баткенские события в Кыргызстане” [Текст] / А.Элебаева // Б. от 16. 06. 1999г.
3. **Пономарев, В** “Угроза исламского экстремизма в Узбекистане [Текст] // М. С.25 - 26.
4. **Пономарев, В.** “Угроза исламского экстремизма в Узбекистане” [Текст] // М.1999 г.С. 29 - 30.
5. Слово Кыргызстана, “Генералы Баткенских карьеров” [Текст] // Б., 23. 11. 1999 г.
6. Супер-инфо/ турмуш Орозбек Молдалиев “Странная война в долине яда” [Текст] // 14 мая, Б. 1999г.
7. **Тажыбай кызы Б.** “В конце недели” “Баткен окуясы далайлардын өмүрүн алган” [Текст] //Б. №563. 16-авг-22-авг. 2013 г.